

Інформаційне право

УДК 351.810:340.11:340.12

БЕЛЯКОВ К.І., доктор юридичних наук, с.н.с., завідувач наукового відділу
правових проблем інформаційної діяльності
Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України

МОВА ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ

Анотація. Розглянуто сучасний стан та актуальні проблеми формування термінологічно-понятійного апарату інформаційного права та правової інформатики, а також відповідного напрямку наукових досліджень – інформаційно-правових. На підставі аналізу окремих дефініцій в інформаційній сфері пропонуються їх авторські визначення.

Ключові слова: мова науки, інформаційно-правові дослідження, термінологічно-понятійний апарат.

Аннотация. Рассмотрено современное состояние и актуальные проблемы формирования терминологически-понятийного аппарата информационного права и правовой информатики, а также соответствующего направления научных исследований – информационно-правовых. На основе анализа отдельных дефиниций в информационной сфере предлагаются их авторские определения.

Ключевые слова: язык науки, информационно-правовые исследования, терминологически-понятийный аппарат.

Summary. The modern state and issues of the day of forming of terminological and conceptual framework of informational right and legal informatics is considered, and also the proper direction of scientific researches – informational and legal. On the basis of analysis of separate definitions their author determinations are offered in an informational sphere.

Keywords: science language, informational and legal researches, terminological and conceptual framework.

Постановка проблеми. Словосполука “мова науки” вимовляється досить часто. Що, однак, за нею стоїть і чого ми вимагаємо від мови як інструмента науки? Чи дійсно наука має якусь особливу мову, яка відрізняється від повсякденного й, якщо це так, які її відмітні риси?

Як що говорити про мову взагалі, то досить ясно, що мова може використовуватися при досягненні багатьох, досить різноманітних, цілей. Так, поети та закохані використовують мову, щоб викликати у читача або слухача якесь переживання. Політики – для того, щоб створити враження розумності й загальної корисності своїх дій (навіть якщо ті не розумні й не корисні). Вчені – для того, щоб описати окремі факти і явища, охарактеризувати їхні взаємозв’язки. Відповідно до цих цілей, до мови висуваються різні вимоги. Так, поет вимагає від мови виразності, тобто здатності яскраво передати думку або почуття. Політик прагне максимальної емоційності при мінімальному інформаційному навантаженні. Вченому необхідні точність і ясність у дослідженнях.

У своєму прагненні до ясності наука зобов’язана користуватися не природною мовою, а своєю, спеціалізованою, у якій би не було проблем, пов’язаних із суб’єктивністю життєвого досвіду, багатозначністю слів і неясністю граматичних побудов.

І дійсно, кожна галузь наукових знань і досліджень має свою власну мову, свою власну термінологію. При цьому важливо усвідомлювати, що, коли говорять про науку, користуються не словами природної мови, а термінами даної науки, навіть якщо ці терміни звучать так само, як слова звичайної мови.

Метою статті є дослідження проблеми формування термінологічно-понятійного апарату інформаційного права.

Виклад основних положень. У лінгвістиці слово “термін” походить від латинського “Terminus” – ім’я бога-заступника границь і межових знаків. Терміни кожної галузі науки, техніки та виробництва формують свої системи, обумовлені, у першу чергу, понятійними зв’язками професійного знання при прагненні виразити ці зв’язки мовними засобами – мова галузі знань, конкретного напрямку наукових досліджень. Мова “входить” у науку, насамперед, термінологічно-понятійним апаратом, формування якого є обов’язковою умовою розвитку будь-якої галузі знань, інструментом, за допомогою якого формуються наукові теорії, закони, принципи, положення, важливою складовою частиною науки й техніки.

Зауважимо, що кожний термін має визначення (російською – “определение”, від російського слова “предел”). І це не випадково. На відміну від слів природної мови, термін повинен бути, перш за все, вільний від суб’єктивності життєвого досвіду. Неприпустимо, щоб кожен з дослідників при проголошенні одного терміну уявляв собі різні речі. По-друге, термін має бути однозначний. Неприпустимо, щоб той самий термін того самого наукового напрямку описував у різних випадках різні об’єкти. І нарешті, необхідно, щоб термін мав точно визначену галузь значень, тобто існувала строго певна множина об’єктів, описуваних цим терміном. Неприпустимо, щоб виникали сумніви, чи описується якийсь об’єкт даним терміном чи ні.

Усі ці вимоги задовольняються тільки тоді, коли кожний термін має чітке визначення, яке повинне описувати сукупність ознак, завжди властивих обумовленому об’єктові та ніколи не властивих, у своїй сукупності, ні жодному іншому існуючому об’єкту. Опис ознак у визначеннях дається за допомогою інших термінів, так що для розуміння даного терміну необхідно знати не тільки його визначення, але й визначення термінів, що використовуються у його визначенні.

Визначення повинне даватися тільки через терміни. Неприпустиме використання в ньому понять природної мови, тому що вони завжди невизначені, і внесуть невизначеність у визначення. А визначення не може бути невизначеним ... по визначенню.

Термінологія (як сукупність термінів) складає автономний сектор будь-якої національної мови, тісно пов’язаний із професійною діяльністю. Термін – це спеціальне слово або словосполучення, прийняте в певній професійній сфері та уживане в особливих умовах. Термін являє собою вербальне (словесне) позначення поняття, яке входить у поняттєво-термінологічний апарат певної галузі професійних знань. Таким чином, мова виявляється структурним елементом наукового знання. Чим науковий напрям “науковіше”, тим більше вага мови в її структурі.

Терміни, на відміну від “повсякденних” слів, усередині свого термінологічного поля, звичайно однозначні. Те саме слово може бути терміном різних галузей знання. Терміни протипоставлені загальній лексиці також у тому відношенні, що вони пов’язані з певною науковою концепцією тому що в терміні віддзеркалюються результати наукових досліджень і їх теоретичне осмислення.

При прискореному розвитку будь-якої галузі наукових знань або техніки починається активне відображення її досягнень засобами масової інформації, перехід окремих термінів із загального (побутового) вживання та іноземних мовних конструкцій, у спеціальне.

Відбувається їхня детермінологізація. При детермінологізації термін втрачає наукову точність розширюючи сферу свого вживання, строгу концептуальність, системність, однозначність, відбувається спрощення ув'язненого в ньому поняття. Такі слова з термінологічним значенням вимагають не дефініції, а тлумачення, подібно іншим словам загальної лексики.

Займаючи відповідне місце в побуті, терміни залишаються самі собою. У наукову сферу переходять їх “двійники”, омоніми, які не мають необхідної системності та наукової точності. Вони стають модними словами, знаходять стилістичні можливості, емоційність (апелятивну деривацію). Такими модними словами-термінами, наприклад, в 40 – 50-ті роки минулого сторіччя були “атом” і його похідні, в 60-ті – “супутник”, в 70-ті “місяцехід”.

Сьогодні, під час глобального переходу цивілізації до нової стадії свого розвитку – інформаційного суспільства, модними є терміни “електроніка”, “комп'ютер”, “інформація”, а також інші поняття, породжувані інформатизацією.

Виникають нові напрями наукових досліджень, у тому числі й у юридичній науці. Розвиток інформаційних технологій, поява відповідних різновидів соціальної діяльності та виникаючих при цьому правових відносин призвели до необхідності формування, так званих, інформаційно-правових досліджень – комплексного, міждисциплінарного напрямку наукових пошуків в галузі права з використанням знань породжених науково-технічним прогресом на базі правової кібернетики, інформатики, інформаційного права [1].

Сьогодні феномен мови права є об'єктом вивчення низки наук: юридичних (загальна теорія держави і права, філософія права, історія держави і права, логіка права, юридичні герменевтика, техніка та лінгвістика), філологічних (теорія мовної комунікації, стилістика, термінознавство, лексикографія, семасіологія, історія мови, прикладна лінгвістика, культура мови, судова риторика), а також формальної логіки, інформатики, філософії, соціології, історії, дипломатики, текстології тощо. Кожна з цих наукових галузей досліджує мову права доволі специфічно, розглядаючи феномен вербального втілення правової думки з різних позицій, у різних аспектах і площинах, за допомогою притаманних кожній науковій галузі наукових підходів і методів.

Ключовими поняттями в цьому, відносно новому, напрямку наукових досліджень є “інформація”, “інформаційні ресурси”, “знання”, “інформаційні технології”, “інформаційні правовідносини”, “інформаційний простір”, “інформаційна безпека”, тощо.

Необхідно визнати, що поняттєво-термінологічна система інформаційно-правових досліджень сьогодні перебуває лише в стадії “інтуїтивного” зародження, яка є природним етапом під час формування і становлення будь-якого інноваційного наукового напрямку.

При цьому, на наш погляд, відбуваються процеси, що суперечать загальноприйнятим нормам наукознавства, лінгвістики й, нарешті, накопиченому поколіннями досвіду наукової діяльності. Насамперед, мова йде про формування мови інформаційно-правових досліджень переважно на базі іноземних мовних конструкцій, впровадження іншомовних слів в наукову лексику. До позначених нами вище, “модним” сьогодні, термінам відносяться “комп'ютер”, “кіберпростір”, “віртуальність”, “кіберзлочинність”, та інші породжувані ними поняття і словосполучення.

Чи мають право на визнання в правовій науці та юридичній практиці ці “модні” терміни? При всій повазі до тези про право кожного з вчених виражати свою позицію, нам уявляється можливим негативно відповісти на це питання, звісно попередньо аргументуючи свою позицію.

Проаналізуємо, наприклад, термін “кіберзлочинність”. З першого погляду та за всіма законами словотвору, в основі поняття “кіберзлочинність” повинен лежати загальновизнане поняття “кібернетика” (від др.-греч. κυβερνητική – “мистецтво

управління”) – наука про загальні закономірності процесів управління і передачі інформації у різних системах, будь то машини, живі організми або суспільство” [2].

Концепти кібернетики застосовуються сьогодні не тільки в “чистій кібернетиці” (штучний інтелект, кібернетика другого порядку, комп’ютерний зір, системи управління, емерджентність, теорія комунікації), у біології (біоінженерія, біологічна кібернетика, біоінформатика, біоніка, медична кібернетика, нейрокібернетика, гомеостаз, синтетична біологія, системна біологія), у теорії складних систем (складні системи, теорія складних систем, складна адаптивна система та засоби її моделювання), у комп’ютерній науці (робототехніка, система підтримки прийняття рішень, клітинний автомат, симуляція), в інженерії (адаптивна система, інженерна кібернетика, ергономіка, біомедицинська інженерія, нейрокомп’ютинг, технічна кібернетика, системотехніка), в економіці та управлінні (кібернетичне управління, економічна кібернетика, дослідження операцій, системотехніка), у математиці (динамічна система, теорія інформації, теорія систем), але й у психології. В інформаційно-правових дослідженнях кібернетичні категорії знаходять висвітлення в правовій інформатиці, правовій кібернетиці, а сьогодні й правовій інформології.

Однак в Інтернеті та літературі (навіть юридичній) “кіберзлочинність” визначається як “...злочини, вчинені людьми з використанням інформаційних технологій із злочинними цілями і з метою збереження порядку”. При цьому автори використовують цей термін як синонім поняття “Злочини у сфері інформаційних технологій” [3]. Цікавий факт – на відміну від російського сегмента Інтернету, в українському цей термін відсутній. Розглядається “Інформаційний злочин (англ. Information crime) – навмисні дії, спрямовані на розкрадання або руйнування інформації в інформаційних системах і мережах, які виходять з корисливих або хуліганських спонукань” [4], хоча в науковому обороті, як Росії, так і України термін “кіберзлочинність”, на жаль, досить популярний.

Існують і інші інтерпретації “кіберзлочинності”, як, наприклад, злочинність у традиційному смислі цього поняття, що має місце в мережі Інтернет. На наш погляд, у такому тлумаченні взагалі відсутня яка-небудь логіка. Адже Інтернет належить до категорії інформаційних технологій і в такий спосіб цілком підпадає під категорію злочинів у сфері інформаційних технологій. Виділення ж ще однієї групи злочинів веде до чергової хвилі хаосу в науковій термінології.

У побутовій мові існують і інші синоніми англomовного терміна, наприклад, “комп’ютерна злочинність”, яка розглядається окремими авторами в якості складової “кіберзлочинності”, і навіть “злочини в сфері високих технологій”.

Більш того, корінь “кібер” породив цілу низку термінів і словосполучень, таких, наприклад, як “кіберпростір”, “кіберправо” і т. п. Однак існуючі сьогодні визначення терміну, що розглядається не дають приводу віднести його до категорії понять, пов’язаних з кібернетикою.

Зі здійсненого нами аналізу зарубіжної літератури можна зробити висновок про те, що багаторічний досвід роботи європейських термінологів доводить, що не треба будь-що-будь вводити інтернаціональні слова, якщо є прийняті національні. У той же час, не слід уникати запозичення, якщо вони добре входять у національну термінологічну систему, насильно усувати синоніми, тому що абсолютних синонімів практично не існує. Якщо для позначення якого-небудь поняття використовуються різні терміни, слід розкрити причину цього: можливо, тут мають місце різні явища. Тоді зберігаються обидва терміни і кожний з них отримує дефініцію.

Насправді, у нашій країні поняття “кіберзлочинність” та інші наведені словосполучення сьогодні існують лише як дефініції – спроба визначення терміна. З одного боку, вживання таких понять на побутовому рівні обумовлене, очевидно,

використанням дослівного перекладу іноземних словосполучень (кальки), що є безпечним у випадку відсутності їх визначення у вітчизняній науці. Правда, це надає їм загадковість, екзотичне забарвлення, але лише на рівні повсякденного спілкування, але не українського наукового мовного арсеналу. З іншого боку, з урахуванням лексико-семантичної специфіки наукового стилю ділової мови деяких країн світу (наприклад, тяжіння американського варіанта англійської мови до скорочень), ми вважаємо, що пряме їхнє використання, і тим більш у вітчизняній галузевій юридичній терміносистемі, як мінімум, невиправдано та недоречно, а, як максимум, – неприпустимо.

Така позиція обумовлена тим, що виникаюча при цьому термінологічна ентropія спричиняє не тільки суттєву значеннєву плутанину, а й розбіжності в правовому тлумаченні таких дефініцій. На часі визначення розглянутих категорій, не тільки відсутні на рівні наукових знань, а й не мають правового визнання.

Інша справа, наприклад у Німеччині, Швейцарії “комп’ютерна злочинність” (computer crime) має правове визначення та закріплення в якості кримінально-правової категорії. У законодавстві країн СНД така категорія як правова існує лише в кримінальному законодавстві Грузії [5]. У США при визначенні цього різновиду правопорушень у законодавстві вживається термін “кіберзлочинність” (cyber crime). Що стосується категорії “злочини в сфері високих технологій”, то це словосполучення є дослівним перекладом, транслітерацією англomовного вираження “crime hide touch”, його відображенням у слов’янські мовні системи з боку англо-американської. При цьому, у російській та українській мовах така термінологія вживається ЗМІ при звертанні до космічної або авіаційної проблематики.

В Юридичній енциклопедії “комп’ютерна злочинність” визначається як “... вид злочинності, пов’язаний з незаконним використанням сучасних інформаційних технологій і засобів комп’ютерної техніки” [6, с. 198]. Далі автори визначення посилаються на Закон України “Про захист інформації в автоматизованих системах” і введenu в Кримінальному кодексі України в 1994 році ст. 198¹, які, нібито, являють собою правову основу боротьби з “комп’ютерною злочинністю” в Україні. Але в наведених правових нормах “комп’ютерна злочинність” не згадується і, тим більше, не має визначення як правова категорія.

З приведених диспозицій легко помітити два, на наш погляд, дуже важливих нюансів, які суттєво впливають на аксіоматику та термінологічно-понятійний апарат інформаційно-правових досліджень. По-перше, у законодавстві мова йде про відповідальність за технологічні порушення, пов’язані з роботою електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), систем і комп’ютерних мереж і мереж електрозв’язку, програмного забезпечення і тощо, тобто – про інформаційну сферу. Такі правопорушення можуть здійснюватися теж завдяки лише технологічним засобам, які в сукупності прийнято позначати як інформаційні технології. По-друге, – відповідальність в інформаційній сфері може виникати не тільки за злочини, а й за адміністративні порушення та, зрештою, за провини. Про це свідчить існуюча сьогодні класифікація та кваліфікація цієї категорії правопорушень [7; 8]. Таким чином, “кіберзлочинність” або “комп’ютерна злочинність” є лише частиною правопорушень у сфері інформаційних відносин, хоча, як правило, це визначення стосується сукупності усіх правопорушень (злочинів, адміністративних порушень, провин) у цій сфері, що зайвий раз доводить недоцільність уживання такого терміну.

Саме тому уявляється логічним визнати те, що категорію правопорушень, які вчиняються в інформаційній сфері, необхідно позначати як “*правопорушення, вчинені з використанням інформаційних технологій*”. Ми згодні з тим, що таке позначення є не

дуже зручним для вживання в повсякденній мові, тому визнаємо можливим коротке позначення запропонованого терміну “інформаційні правопорушення”, тим більш, що предметом цієї категорії правопорушень є інформаційні ресурси та технології їх обробки – інформаційні технології.

Отже, є можливим дати визначення, яке, на нашу думку, може претендувати на енциклопедичне. *“Інформаційні правопорушення (правопорушення, що вчинюються з використанням інформаційних технологій) – це сукупність передбачених чинним законодавством суспільно небезпечних діянь (дій чи бездіяльності), що посягають на право захисту від несанкціонованого поширення і використання інформації, негативних наслідків впливу інформації чи функціонування інформаційних технологій, а також – інші суспільно небезпечні діяння, пов’язані з порушенням права власності на інформацію та інформаційні технології, права власників або користувачів інформаційних технологій вчасно одержувати або розповсюджувати достовірну й повну інформацію”* [9, с. 62].

Предметом таких дій є інформація (інформаційні ресурси) та інформаційні технології. Об’єктом – соціальні відносини щодо правового захисту майнових або суспільних інтересів держави, юридичних і фізичних осіб, а також – їх прав і свобод в інформаційній сфері – інформаційна безпека.

Висновки.

Таким чином, з урахуванням розбіжностей у предметі і методі правового регулювання, у ступені “зрілості” окремих галузей законодавства та глибини наукових розробок, сьогодні, мабуть, нереально вимагати ліквідації термінологічної синонімії у всій системі інформаційно-правових досліджень. Зрозуміло, досягти єдності вживання словникових ресурсів у всіх ланках цієї категорії наукових досліджень – справа достатньо важка. Але саме це і повинне бути тим понадзавданням, до вирішення якого повинен прагнути вчений в інформаційній сфері. Така вимога може служити лише програмною для подальшого розвитку інформаційно-правових досліджень на далеку перспективу.

Прагнення домогтися відносної однозначності інформаційно-правових термінів, тобто, – максимально зменшити синонімію та полісемію в терміносистемі, а також цілком позбутися її в межах інформаційного законодавства, позбутися перенавантаження технократичною термінологією представляється нам цілком здійсненним.

Разом із впровадженням нових, обумовлених часом, змістовних рішень, потрібна відповідна “мовна ін’єкція”, здатна розчистити та оновити словниковий запас у сфері інформаційних відносин, відшліфувати і довести до найвищих лінгвістичних кондицій кожне поняття, кожне слово, особливо якщо воно є терміном. Термінологічне забезпечення інформаційно-правових досліджень – це не тільки ретельно продумана система термінів. Це одночасно і точне, логічно бездоганне, ясне для всіх їхнє визначення. Без змістовних, глибинних визначень терміни мертві, а право не здатне виконати в повному обсязі покладені на нього функції.

Використана література

1. Беляков К.І. Інформаційно-правові дослідження: походження, становлення, стан та перспективи розвитку / К.І. Беляков // Інформація і право. – 2011. – № 2. – С. 4 – 12.
2. Википедия. Свободная энциклопедия. Кибернетика. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B8%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0#.D0.A7.D0.B8.D1.81.D1.82.D0.B0.D1.8F_.D0.BA.D0.B8.D0.B1.D0.B5.D1.80.D0.BD.D0.B5.D1.82.D0.B8.D0.BA.D0.B0
3. Википедия. Свободная энциклопедия. Преступления в сфере информационных технологий или киберпреступность. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B8%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%83%D0>

%BF%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C#.D0.9A.D1.80.D0.B8.D1.82.D0.B8.D0.BA.D0.B0_.D0.9A.D0.BE.D0.BD.D0.B2.D0.B5.D0.BD.D1.86.D0.B8.D0.B8_.D0.BE_.D0.BA.D0.B8.D0.B1.D0.B5.D1.80.D0.BF.D1.80.D0.B5.D1.81.D1.82.D1.83.D0.BF.D0.BD.D0.BE.D1.81.D1.82.D0.B8

4. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Інформаційний злочин. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%B9%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD>

5. Компьютерные преступления в уголовном законодательстве стран СНГ (Выписка из Уголовного кодекса Грузии) : Центр исследования компьютерной преступности (crime-research.ru). – 2004. – 27 июня. – Режим доступу : http://www.crime-research.ru/articles/Criminal_Code.

6. Юридична енциклопедія. – К., 2001. – Т. 3. – 792 с.

7. Про типову форму повідомлення про комп'ютерні злочини : Додаток 2 ; [вказівки першого заступника міністра внутрішніх справ генерал-лейтенанта міліції Л.В. Бородича від 16 грудня 1996 р.].

8. Виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються з використанням комп'ютерних технологій / [Камлик М.І., Романюк Б.В., Гавловський В.Д. та ін.] ; за заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К. : НАВСУ, 2000. – 64 с.

9. Беляков К.І. Проблеми становлення “інформаційної” термінології в національному законодавстві України / К.І. Беляков // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 27. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – С. 57 – 63.

10. Беляков К.І. Інформація в праві : теорія і практика: монографія / К.І. Беляков. – К. : КВІЦ, 2006. – 118 с.

~~~~~ * * * ~~~~~